

ПОЛІЦЕЙСЬКА КОРУПЦІЯ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ТА ВИЗНАЧЕННЯ

Питання осмислення негативних явищ, що супроводжують діяльність органів правопорядку, є не новим у традиції кримінологічних досліджень європейських країн та США. Проте, на той час, коли у західних кримінологічних школах вже здійснено чималий обсяг науково-прикладних та теоретичних розробок у сфері попередження правопорушень з боку посадових осіб поліції, українська кримінологія лише розпочинає дослідження у цьому напрямку. Перш за все, увагу вітчизняних дослідників було зосереджено на протидії корупції як найнебезпечнішого явища, що вражає усі гілки виконавчої влади, в тому числі – й діяльність правоохоронних органів.

Саме тому проблема боротьби з корупцією постає як один з пріоритетних кримінологічних напрямків. Одночасно на перший план виступає й задача розробки понятійно-категоріального апарату та подальшого використання вироблених дефініцій у правовому законодавчому полі України. Дослідження М.І. Ануфрієва, В.С. Медведєва, С.А. Шалгунової, В.І. Щербіни та інших вчених, виконані в руслі науково-прикладного осмислення природи правопорушень в органах внутрішніх справ, зробили перші кроки щодо висвітлення вказаної проблеми. Проте слід визнати, що проблема кримінологічного визначення терміна «корупція» стосовно працівників ОВС України, як й розуміння природи корупційної поведінки правоохоронців, не може вважатися вирішеною. З оглядом на це автором пропонується огляд англomовних кримінологічних досліджень останніх двадцяти років, присвячених проблемі поліцейської етики та корупції.

Феномен корупції серед поліцейських добре відомий насамперед британським кримінологам. Викриті факти корупції включають участь поліції у приховуванні тяжких злочинів, хабарництва, фабрикуванні та підтасовці речових доказів, фізичному знущанні над підозрюваними [1]. Сумний досвід Британії не є унікальним. Факти систематичних поборів з власників притонів, ігорних домів та дрібних бізнесменів документально зафіксовані впродовж усього терміну існування нью-йоркського департаменту поліції. З кінця 90-х років у США набуло поширення не тільки протегування корумпованими поліцейськими кримінальній діяльності, але й пряма участь поліцейських у торгівлі наркотиками [2]. Факти корупції та організованої злочинності у поліцейських підрозділах також добре відомі й правоохоронцям Австралії [3].

Особлива небезпека виникнення корупції присутня у підрозділах боротьби з наркотиками, оскільки саме тут оперативна діяльність часто провокує поліцейських на порушення закону, а торгівці наркотиками згодні поступитися великою сумою грошей для підкупу потрібного поліцейського. Не випадково підрозділи боротьби з наркотиками найчастіш фігурують у справах щодо розголошення матеріалів слідства,

крадіжок та продажу конфіскованого товару, проведення незаконних обшуків, скоєння насильницьких злочинів [2, 4, 5].

Одне з найперших визначень терміна «поліцейська корупція» належить перу МакМалена на початку 60-х, який вважав, що «офіційна особа є корумпованою, якщо отримує грошову винагороду або матеріальні цінності за навмисне невиконання своїх службових обов'язків, а також надає необгрунтовану (несправедливу) перевагу одній із сторін» [6]. На той час це було досить вдале формулювання, що майже повністю відповідало потребам державної превентивної політики. Єдиним дискусійним місцем був спосіб, у який поліцейський міг незаконно отримувати матеріальні цінності. З точки зору одних вчених, якщо хабарництво можна розглядати як прототип корумпованої поведінки, то крадіжку під час несення служби (з місця скоєння злочину, наприклад) необхідно кваліфікувати лише як протиправну, але зовсім не корумповану поведінку [7]. Клокарс з колегами пропонував розглядати цю проблему дещо інакше: якщо поліцейський вчиняє крадіжку з місця пригоди, його слід вважати корумпованим. Якщо ж він краде що-небудь у своїх родичів, друзів, інших громадян, не прикриваючись своїм статусом поліцейського, його слід вважати звичайним крадієм, оскільки корупція – це завжди зловживання службовими повноваженнями [8, с.334].

Так чи інакше, але тлумаченням МакМілана кримінологи користувалися майже двадцять п'ять років, аж поки у 1985 р. Панч не запровадив розширення терміна «корупція». Це було продиктовано, перш за все, появою більш складних та завуальованих форм корупції, які потребували відповідного вдосконалення нормативної бази. За Панчем, «можна говорити про корупцію, коли офіційна особа отримує або їй обіцяють певні переваги або винагороду (для неї особисто, для групи або організації) взамін невиконання нею своїх службових обов'язків, за надання необгрунтованої переваги одній із сторін, а також за використання незаконних засобів при досягненні законної цілі» [9]. Безперечно, ця редакція може вважатися найбільш вдалою з точки зору практичного використання, оскільки остання частина визначення дозволяє хоча б частково вирішити давню проблему – співвідношення «брудних методів» та «справедливих цілей».

Означена проблема у англомовній літературі отримала назву «проблема Брудного Гаррі», суть якою лежить у вирішенні питання – чи можливо (а якщо можливо, то за яких умов) застосувати недозволені методи для досягнення законної цілі? За версією Панча, відповідь повинна бути однозначною – поліцейський, який використовує недозволені методи, повинен притягатися до відповідальності. Однак на практиці боротися з синдромом «Брудного Гаррі» вкрай важко, передусім тому, що використання «брудних» методів є частиною поліцейського життя. Поліцейські, зустрічаючи приклади того, як злочинцям вдається уникнути відповідальності завдяки спритності адвокатів та неперворотності кримінальної юстиції, часто вбачають у застосуванні «брудних» методів єдиний спосіб добитися «реального» правосуддя [10].

Паралельно з конкретизацією та деталізацією поняття «корупція» у кримінологічній літературі були спроби створити універсально-загальний варіант цього терміна. Одну з перших таких спроб було зроблено Рубаком та Бекером у 1974 р. На їх думку, корупція є передусім проблемою етичного плану, перш ніж виростає до рівня правової та адміністративної проблеми. У цьому загальному етичному контексті термін «корупція» визначається ними як «девіантна, безчесна, неналежна, неетична або кримінальна поведінка з боку поліцейського» [11]. Але таке тлумачення не давало змоги відокремити безпосередньо корумповану поведінку від інших видів службових правопорушень. Більшість кримінологів справедливо відзначали слабкість такого визначення. Адже вочевидь, що сон на робочому місці під час чергування, вживання алкоголю (наркотиків), зайняття сексом у службовий час, симуляція хвороби, керування автомобілем, небезпечно для життя інших громадян, та ряд інших незначних порушень дисципліни не підпадають під перелік корупційних дій, оскільки в них відсутній мотив отримання матеріальних винагород та вигод. Можливо, більш вдалою є спроба Клейнінга, який зробив наголос на мотивацію, яка, на його думку, є ключем до розуміння феномену корупції: «Поліцейські офіцери діють корумповано, якщо при виконанні (або при навмисному невиконанні) своїх службових обов'язків вони діють в першу чергу з наміром отримати у подальшому особисту вигоду або вигоду для свого підрозділу» [12, с.166].

Оскільки вищенаведені визначення терміна «поліцейська корупція» охоплюють велику кількість дій – хабарництво, брутальність та насильство, підтасовка та знищення речових доказів, расизм та фаворитизм – у західних кримінологічних школах існує певне розмаїття класифікацій корупційних дій. Проте кращою з них, за визнанням більшості кримінологів, є ієрархічна типологія корупційних діянь, розроблена тими ж Рубаком та Бекером, яка містить 9 типів поліцейської корупції.

Типи поліцейської корупції

| Тип корупції | Зміст |
|------------------------------------|--|
| Корупція службових повноважень | Офіцер поліції отримує деякі матеріальні цінності та переваги, не порушуючи при цьому закону (безплатну їжу та напої, різні види сервісу) |
| Прийом подачок | Прийняття товарів, сервісу або грошей від приватних осіб або компаній за створення сприятливих умов для їх бізнесу |
| Ситуаційні крадіжки | Крадіжка речей у заарештованих, жертв ДТП, а також загиблих громадян |
| Хабарництво | Прийняття хабара за невиконання службових обов'язків (нездійснення арешту, відмова у реєстрації заяви потерпілого, неповна реєстрація пропалоного майна тощо) |
| Протегування незаконної діяльності | Прикриття та протегування стосовно осіб, без яких той чи інший вид нелегального бізнесу не може функціонувати стабільно (проституція, торгівля наркотиками, порнографія) |

| | |
|-------------------------------------|--|
| «Улагоджування» | Закриття кримінальної справи або припинення кримінально-процесуальних дій, ліквідація штрафних квитанцій |
| Безпосередня кримінальна активність | Поліцейський скоює злочин проти особистості або власності, переслідуючи власну вигоду з явним порушенням відомчих та кримінально-правових норм |
| Система внутрішнього хабарництва | Службові привілеїї (відпустка влітку, зручний графік чергувань, просування по службі) є предметом куплі, продажу та обміну |
| Підтасовка | Фальсифікація та штучне створення доказів, підкидання речових доказів під час обшуку |

Кожен з наведених типів, у свою чергу, можна оцінювати щонайменше за п'ятьма критеріями: дії та виконавці; перелік норм, що порушено; ступінь групової підтримки; ступінь організованості правопорушень, що вчиняються; реакція керівництва [11].

Розглядаючи питання конкретних дій поліцейських, які мають оцінюватися за шкалою «корупція – правослужняна поведінка», не можна обійти наявність так званої «сірої зони», коли поведінку поліцейського не може бути оцінено однозначно. За справедливим зауваженням Голдштейна [13, с.28], керівник кожного поліцейського підрозділу завжди потрапляє у скрутне становище, коли намагається відповісти на прості запитання підлеглих: чи можна приймати від громадян:

- такі безплатні пригощання, як чашка кави або гамбургер;
- різдвяні подарунки;
- подарунки за виняткове виконання службових обов'язків;
- подарунки від посадової особи, у якій поліцейський служить охоронцем.

Правильну відповідь у цих ситуаціях знайти досить складно, оскільки вони потребують відповідного вирішення більш складних аспектів управління поліцією, які теж можна сформулювати у вигляді наступних проблемних запитань:

- чи повинні поліцейські бути суб'єктом більш високих стандартів у порівнянні з іншими категоріями службовців;
- чи є припустимою повна заборона на прийняття подарунків;
- що повинно робити керівництво поліції – покладатися на розсудливість та порядність поліцейських у питаннях стосунків з населенням або ж проводити жорстку регламентацію кожного аспекту взаємодії «поліція – населення» для попередження корупції серед підлеглих.

Відповіді на ці запитання завжди давали привід для дискусій та експериментів на практиці. Дрібні подарунки та знаки уваги від громадян, як правило, практично повсюди сприймається як невід'ємна частина поліцейської роботи. З іншого боку, саме у цьому питанні керівники американських поліцейських агентств, відомі як «реформатори», займали досить жорстку та безкомпромісну позицію. О.Вільсон, один з найвідоміших реформаторів поліції США, був категорично проти навіть

безплатної кави, що звичайно пропонується торгівцями патрульному офіцеру. Комісар поліції Нью-Йорку П.Мерфі, також рішучий реформатор поліції, відомий своєю заявою: «Найчистішими грошами для поліцейського може бути тільки його зарплата» [13, с.29].

На практиці ж питання зостається відкритим – де саме слід провести умовну межу між звичайною та корумпованою поведінкою поліцейського? Одне з останніх рішень з цього питання по праву належить британському кримінологу Д.Клейнігу, який вказав на суттєву різницю між хабаром та «знаками подяки»: хабар завжди має певний розмір, який часто прямо пропорційний розміру очікуваної послуги з боку поліцейського, в той час як «подяка» носить символічний характер [12, с.171–181]. Проте остаточне рішення – чи вважати прийняття «подяки» ознакою корупції – зостається відкритим та вкрай дискусійним.

Підводячи підсумок огляду, можна констатувати, що стосовно феномену «поліцейська корупція» справедливими є наступні тези:

- поліцейська корупція є поширеним явищем – корупційну практику викрито у багатьох поліцейських підрозділах різних країн;

- поліцейська корупція є постійною проблемою – факти корупції присутні на всіх етапах розвитку поліції;

- поліцейська корупція не є проблемою лише нижчих чинів – факти корупції викрито на усіх рівнях поліцейської ієрархії;

- визначення терміна «поліцейська корупція» не вирішує автоматично усі практичні питання щодо кваліфікації дій поліцейських;

- існує низка ситуацій, коли поведінку поліцейських не може бути оцінено однозначно без відповідного вирішення стратегічних аспектів управління поліцією;

- поліцейська корупція може мати не тільки фінансову природу, оскільки ряд правопорушень виходить за межі звичайного хабарництва та вимагательства.

Слід сподіватися, що викладені положення при подальшому порівняльному аналізі з нормативною базою України та понятійним апаратом вітчизняної кримінології можуть стати у нагоді при проведенні нових прикладних досліджень у галузі діяльності правоохоронних органів та вдосконаленні антикорупційних програм.

Список літератури: 1. McConville, M. and Shepherd, D., *Watching Police, Watching Communities*. London: Routledge, 1992. 2. Mollen Commission, *Report of the Commission to Investigate Allegations of Police Corruption and the Anti-Corruption Procedures of the Police Department*. City of New York: Mollen Commission, 1994. 3. Wood, JRT, *Final Report of the Royal Commission into the New South Wales. Police Service: Volume 1: Corruption*, 1997. 4. Knapp, W., *Report of the Commission to Investigate Alleged Police Corruption*. New York: G.Braziller, 1972. 5. Sherman, L.W., *Police Corruption: A sociological perspective*. New York: Doubleday, 1974. 6. McMullan, M. «Theory of corruption», *Sociological Review*, №9(2), p.181–200. 7. Wilson, J.Q., *Varieties of Police Behavior*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1968. 8. Klockars, C.B., *Thinking About Police*. New York: McGraw Hill, 1977. 9. Punch, M., *Conduct Unbecoming: The social construction of police deviance and control*. London:

Tavistock, 1985. 10. Klockars, C.B., «The Dirty Harry Problem» in «Moral Issues in Police Work». Totowa, New Jersey: Rowan and Allanheld, 1985. 11. Roebuck, J.B. and Barker, T., «A typology of police corruption» in Social Problems, Vol.21, 423–37, 1974. 12. Kleinig, J., The Ethics of Policing. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. 13. Goldstein, H., Police Corruption: A perspective on its nature and control. Washington, DC: The Police Foundation, 1975.

Надійшла до редколегії 20.07.03